

УДК 343.9

Ніна Міняйло,*канд. юрид. наук, доцент,
докторант Національної академії прокуратури України*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу соціальних та економічних умов, що передували формуванню організованої злочинності в Україні після проголошення незалежності, визначили її якісні особливості та сфери впливу на початковому етапі її розвитку.

Ключові слова: злочинність, ознаки, злочинна організація, злочинна діяльність, сфери впливу.

Постановка проблеми. Організована злочинність в Україні явище досить багатогранне зі спільними основами, які притаманні будь-якій організованій злочинності будь-якої країни. Проте їй, безумовно, притаманні й власні особливості, які вона отримала в результаті історичного розвитку України, особливості, зумовлені її територіальним положенням на географічній карті світу, ідеологічними та культурними цінностями нашого суспільства. Для визначення та формування таких особливостей варто розглянути основні історичні етапи становлення української організованої злочинності.

У 2011 році Президентом України схвалено Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (далі – Концепція), розраховану до 2017 року, в якій зазначається, що організована злочинність є суттєвим чинником посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільних відносин, виникнення деформації у сфері господарювання, уповільнення темпів економічного розвитку держави. У Концепції наголошується на важливості, актуальності та необхідності її (злочинності) комплексного наукового дослідження та аналізу, напрацювання у даній сфері новітніх наукових розробок та пропозицій щодо зменшення її проявів [1, с. 2].

Аналіз останніх досліджень. Питання, актуальні для ґрунтовного аналізу соціально-економічних основ формування організованої злочинності в Україні, містяться у дослідженнях таких фахівців, як: А.М. Бандурка, В.В. Василевич, А.І.Гуров, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, Є.В. Зозуля, В.П. Корж, В.Н. Кудрявцев, Б.В. Лизогуб, О.М. Литвак, І. Марків, І.Б. Медицький, А.Д.

Семикопний, Т. Серватко, О. Л. Тимчук, В.Б. Школьний та ін.

Метою статті є огляд основних соціально-економічних передумов, що сприяли формуванню особливостей утвердження української організованої злочинності, визначили її основні характеристики та напрями діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наявність організованої злочинності у тих чи інших її формах, від початкових (стійкі банди розбійників та зграї конокрадів) із поправкою на історичні особливості, притаманна суспільству вже тривалий період. До поняття організованої злочинності в історико-правовому розумінні слід підходити через розвиненість конкретних організованих форм злочинності. Сучасне кримінологічне та кримінально-правове визначення організованої злочинності є лише певним проміжним підсумком її розвитку як негативного суспільного явища [2, с. 18]. Організована злочинність існувала завжди, але виявлялася у різних формах, а підхід до розгляду історії розвитку організованої злочинності починаючи лише з 1917 року є обмеженим [3, с. 7].

Першим періодом історичного формування особливостей української організованої злочинності, ще до отримання нашою державою незалежності, є етап перебування українських земель у складі СРСР.

Уперше наявність організованої злочинності в СРСР на державному рівні було визнано в рішенні Колегії МВС СРСР у листопаді 1985 р. Із цього часу правоохоронні органи України, як і інших союзних республік, виокремили цей напрям боротьби зі

злочинністю як самостійний, забезпечуючи його відповідними організаційними та структурно-функціональними рішеннями. Водночас активізація боротьби з організованою злочинністю досить тривалий час відбувалася без належного правового забезпечення [4, с. 93-98]. Особливо напружена оперативна обстановка в УРСР склалася у 1988 р. Як зазначає А.М. Бандурка, за дослідженнями О. Джужі, Є. Моїсеєва, В. Василевича, саме цим періодом датовані перші прояви зрощування кримінальних злочинних елементів зі злочинцями в галузях економіки і фінансів. Це призвело до появи «тіньової» економіки, «білокомірцевої» злочинності, також розпочався процес втягування в злочинну діяльність окремих працівників державного апарату та правоохоронних органів [5, с. 7-11]. А.І. Гуров зазначає, що з кінця 70-х років ХХ ст. на території СРСР виник мафіозний тип злочинності, тобто поєднання зусиль економічних і загальнокримінальних організованих злочинних угруповань для прихованої експансії в різні сфери суспільного життя, у тому числі й зовнішньоекономічну діяльність [6, с. 20].

Першими виявами організованої злочинності були злодійські артілі, групи конокрадів, утримувачів будинків розпусти, шайки паліїв. Ним наведено приклади впливу лідерів кримінального світу та організаторів організованих угруповань на процес становлення й розвитку організованої злочинності [7, с. 17]. Відомі факти, коли організована злочинність в Україні активно використовувала саме «артільний тип» організації виробництва: наприклад, на Львівщині офіційно існувала артілія «Трудовик». У 1961 році вся група з дев'ятнадцяти осіб була заарештована, і на суді артільників звинуватили у розкраданні державних коштів на суму майже два мільйони рублів. Зважаючи на «особливо великі розміри», майже половина складу артілі (вісім осіб) була засуджена до виняткової міри покарання – розстрілу [8].

Організована злочинність використовувала державні господарські структури, планову соціалістичну систему господарювання. У «соціалістичному» варіанті організована злочинність, що паразитувала головним чином на плановій економіці, була спрощеною і підпорядкованою бюрократії [9, с. 15-25].

Т. Серватко, простежуючи генезис організованої злочинності в Польщі та Україні, звертається до ситуації, яка утворилася в економіці колишнього СРСР і ПНР у 60–70 роки минулого століття. Саме в цей період значно збільшилась питома вага злочинів у сфері економіки і, відповідно, була створена економічна база організованої злочинності.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років у різних сферах кооперативного руху протиправна діяльність стає для злочинців джерелом одержання значних прибутків [10, с. 6].

Таким чином, можна зазначити, що в радянський період організованою злочинністю називали досить широкий спектр злочинів. Звісно, враховуючи закритість державних кордонів для проникнення товарів чи послуг у країну для широкого загалу, державне кримінально-правове регулювання зосереджувалося на захисті економічних інтересів держави. А тому прояви злочинів проти державних економічних інтересів, таких як розкрадання, привласнення чи спекуляція, вважались надзвичайно суспільно небезпечними й називались проявами організованої злочинності. До організованої злочинності відносили й діяльність будь-яких організованих груп злочинців незалежно від сфери, в якій вони вчиняли злочини. Таким чином, у формуванні державних основ боротьби з організованою злочинністю домінував суб'єктивний критерій на основі спільної участі у вчиненні злочину двома та більше особами.

До головної причини розвитку організованої злочинності у період перебудови В. Н. Кудрявцев відносить зміну суспільного ладу – відновлення приватної власності, перехід до ринкової економіки, руйнування командно-адміністративної системи [11, с. 11].

Отримавши у 1991 році незалежність та суверенітет, Україна як окрема держава все ще тривалий час продовжувала боротися з організованою злочинністю за тим законодавством, яке діяло на її території за часів СРСР. Проте різного роду перетворення відбувались і в злочинному світі: визначались уже нові лідери; розподілялись сфери їхнього впливу на знову отриманій території; займались нові ніші у можливій злочинній діяльності; налагоджувались зв'язки нового формату зі злочинністю, яка тепер стала закордонною (зокрема, російською), та освоювались нові території впливу.

Одночасно зі змінами в економіці відбуваються докорінні зміни і в соціальній сфері, руйнується система державного контролю. Усі ці чинники разом з відсутністю адекватних корективів у галузі права в умовах лібералізації правозастосовчої діяльності та вкрай недостатнього бюджетного фінансування створили сприятливе середовище для утвердження організованої злочинності і подальшого зростання її рівня.

Кримінальне законодавство не було ефективним засобом у боротьбі правоохоронних органів з організованою злочинністю, на його основі успішним було лише викриття найнижчих ланок організованої злочинності.

Водночас професійна і психологічна підготовка співробітників правоохоронних органів цих країн також перестала відповідати реальній ситуації. Адже за досить короткий термін організована злочинність із сукупності розрізаних груп перетворилася на систему інтелектуально і технічно забезпечених, добре законспірованих, структурованих злочинних співтовариств [10, с. 7-8].

Реалії України 90-х рр. ХХ ст., такі як злочинна приватизація, зрощування бізнесу, криміналітету та влади в умовах олігархічного напівавторитарного режиму Л. Кучми, створили надзвичайно сприятливе підґрунтя для зростання злочинності в усіх її формах та проявах [12, с. 223-231].

Суттєво змінилась (збільшилась та реструктуризувалась) злочинність: кількість зареєстрованих органами внутрішніх справ злочинів збільшилась із 480,5 тис. у 1991 р. до 539,3 тис. у 1993 р. та 641,9 тис. у 1995 р.; загальний рівень зареєстрованої злочинності (в розрахунку на 100 000 чоловік населення) у 1991 р. становив 784, у 1993 р. – 1039, у 1995 р. – 1252 злочинів [13, с. 1].

Радикальна зміна політичної системи в Україні у 1991 р. та поступова поява політиків так званої «нової формації» визначили той факт, що політичні конфлікти в нашому суспільстві тісно межують зі злочинними проявами, прямо впливаючи на їх кількісні й якісні показники. Процес боротьби за здобуття політичної влади в державі, який постійно супроводжується вчиненням тяжких і особливо тяжких злочинів насильницької спрямованості (вбивства на замовлення політичних суперників, масові акції політичної спрямованості, поєднані із застосуванням насильства та знищенням майна тощо); подальше утримання політичної влади пов'язані зі змогою високих посадовців «ефективно» використовувати владні повноваження з метою особистого збагачення [13, с. 8-9].

У цей період в Україні, за даними МВС, у середньому протягом доби вчинялося 13 вбивств, 24 навмисні тяжкі тілесні ушкодження, 14 розбоїв, 84 грабежі та 920 крадіжок. Кримінальна активність населення за 5 років зросла удвічі – з 104,2 тис. (1990 р.) до 212,9 тис. (1995 р.) [14].

Така динаміка злочинності першого року державної незалежності України зумовлена, на думку О.М. Литвака, дестабілізацією соціально-політичного життя та, можливо, недостатньою готовністю правоохоронних відомств до роботи в нових умовах. Досить високий темп зростання злочинності спостерігається в 1993 р. (+12, 2%). Але, як відомо, саме цей рік увійшов в історію України як рік гіперінфляції. Кількість тяжких злочи-

нів у 1993 р. збільшилася порівняно з 1986 р. майже в 4,5 рази і становила 27 % від зареєстрованої кількості злочинів. Негативна тенденція динаміки тривала і в 1994 р.: частка тяжких злочинів у структурі злочинності стрімко зросла – з 27 % до 45 %, а в деяких регіонах, наприклад у Харківській області, цей структурний показник досяг загрозливого рівня – близько 60 %. Такого дійсно ніколи й ніде не було, тому що багаторічні статистичні спостереження свідчать про відносну стабільність структури злочинності. О.М. Литвак вважає, що якщо раптово, за один лише рік, тяжких злочинів зареєстровано 60 %, то це свідчить лише про значне зростання штучної латентної злочинності, тобто відвертого і масового приховування злочинів від реєстрації [15, с. 37-39].

Таким чином, наведені факти свідчать про те, що виникла значна кількість організованих злочинних угруповань усіх видів, які діяли у сферах кредитно-фінансової, банківської, зовнішньо-економічної діяльності, нелегального та напівлегального бізнесу, контрабанди, незаконного обігу наркотиків, зброї та вибухових речовин тощо.

У 1991 р. було виявлено 260 організованих злочинних груп, у 1992 р. – 469, у 1993 р. – 631, у 1994 р. – 871, у 1995 р. – 875, у 1996 р. – 953 (зростання порівняно з 1991 р. у 3,7 рази) а в 1999 р. – вже 1165, тобто їх кількість зросла в 4,5 рази [14]. Загалом же серед найбільш відомими злочинні організаціями, що функціонували в перші роки незалежності України, вважаються такі.

Створена в 1992 році злочинна організація Авдишева, що діяла в Києві. Її учасники займалися переважно рекетом, розбоями, грабежами, викраденням автотранспорту. Також організація мала легальний бізнес – займалася торгівлею і наданням охоронних послуг комерційним підприємствам. Із часом група переорієнтовується на скоєння економічних злочинів шляхом залучення в державні економічні програми.

Злочинна організація В. Кисіля. Прикриваючись службовим станом, він організував одне з найбільших злочинних угруповань, що займалося рекетом, крадіжками, грабежами, збутом наркотичних засобів і психотропних речовин, продажем гостродефіцитною продукцією, а також реалізацією фальшивої валюти, контролювало заправні станції.

З 1994 року ОПГ почала вкладати гроші в готельний і ресторанний бізнес та ігорні заклади. У 1996 році банда Киселя зайнялася «спиртовим» бізнесом, продукти якого реалізовувалися в Росію. Кисіль підтримував тісні відносини з арабським злочинним угрупованням Харбаамера, що також діяло в сто-

лиці, і кримською мафією. Також лідер угруповання свого імені займався політикою, був депутатом Московської райради Києва.

Злочинна організація «Сейлем і Башмаки» була створена на базі кооперативу «Ай-Петрі» у Сімферополі в 1988 році. Подеколи кількість її учасників налічувала 1000 чоловік. Організація займалася виконанням замовних вбивств, рекетом, грабежами. Вона складалася переважно з жителів Ізраїлю і Нагірного Карабаху.

Ще однією з найбільш відомих була злочинна організація відомого спортсмена Б. Савлохи, який уперше був засуджений ще в 1987 році за контрабанду і спекуляції. Відомий, окрім злочинної, ще і благодійною діяльністю. У 1997 році отримав з рук Л. Кучми звання «Меценат року». Перший прибуток отримав від контролю київських ринків, рекету і шоу-бізнесу. Організував візні борделі під виглядом труп, що гастролують [16].

Враховуючи поступовий запуск економічної системи держави, організована злочинність не оминає її власної вигоди від подальшого розділення державних коштів та майна. Так, організована злочинність намагається проникати в легальну економіку та вчиняти уже злочини у сфері економічної діяльності держави й отримувати від неї власні прибутки.

Крім того, слід зазначити, що через державні кордони до України в значних розмірах прибували й нові незаконні товари й послуги, серед яких і наркотики, психотропні речовини, зброя іноземного виробництва та ін. Так, саме на 90-ті роки припадає різке зростання числа наркоманів, а перерозподіл сфер впливу між злочинними організаціями відбувався із застосуванням новітньої зброї та боєприпасів [17, с. 14].

Злочинне середовище намагається накопичувати ресурсний і функціональний потенціал, посилювати свою організованість. Від розрізнених бандитських груп до інтелектуально і технічно забезпечених, належно законспірованих злочинних організацій – цей шлях окремі кримінальні структури проминули у відносно короткий період. Чіткіше виявляється орієнтація злочинних спільнот на реалізацію широкомасштабних акцій. Як соціальна підсистема, організована злочинність намагається використовувати інститути суспільства у своїх цілях, сформувати вигідну їй економічну і соціальну політику (наприклад, надання окремим суб'єктам податкових пільг), громадську думку про респектабельність тих чи інших ділків тіньового бізнесу, маргіналізувати, декласувати населення, знецінити вартість робочої сили, використати міжнародні конфлікти тощо [18, с. 54-57].

Висновки

Таким чином, перше десятиліття незалежності України характеризується освоєнням організованою злочинністю нових сфер діяльності. Оскільки в той час новоствореною державою не було швидко прийнято чітке й потрібне законодавство на протидію злочинності у її нових формах вираження, Україна отримала фактичне зростання злочинності за різними показниками. У цей час українська організована злочинність набуває ознаки поліпрофільності. Одна й та сама злочинна організація намагається займатись різною, максимально доступною злочинною діяльністю одночасно (рекети, вимагання-«кришування», торгівля іноземними авто, секс-індустрія та ін.). Не сприяла активному спротиву таким проявам організованої злочинності функціональна роздільність основ діяльності правоохоронних органів, їхня діяльність походила радше на прагнення до виокремлення кожного у його важливості та звітуванні з найвищими показниками діяльності, аніж на таку, що повинна спрямовуватись на спільний для розвитку держави результат у ефективній протидії злочинним організаціям. Вказані вище передумови визначили й подальший розвиток української організованої злочинності починаючи з кінця 90-х та на початку 2000-х і стали основою для закріплення її поліпрофільності.

Список використаних джерел:

1. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>
2. Семикопний А.Д. Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. Д. Семикопний; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 18 с.
3. Лизогуб Б.В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Б.В. Лизогуб; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 18 с.
4. Зозуля Є.В. Криміногенна ситуація в Україні періоду становлення та розвитку незалежної держави / Є.В. Зозуля // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 1. – С. 93–98.
5. Бандурка А.М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко // Право і безпека. – № 3. – 2004. – С. 7–11.
6. Гуров А.И. Организованная преступность в России [Электронный ресурс] / А.И. Гуров. – М., БЕК, 2001. – 154 с. – Режим доступа: <http://lawdiss.org.ua/books/a1305.doc.html>

7. Школьніий В.Б. Тактика викриття організатора злочинного угруповання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Б. Школьніий ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 20 с.

8. Нилов А. Цеховики. Рождение теневой экономики. Записки подпольного миллионера [Электронный ресурс] / А. Нилов. – Режим доступа : <http://www.libros.am/book/read/id/226943/slug/cekhoviki-rozhdenie-tenevojj-ehkonomiki-zapiski-rodpolnogo-millionera>

9. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография / В. П. Корж. – Х. : Изд-во НУВД, 2002. – 412 с.

10. Серватко Т. Проблемы борьбы з організованою злочинністю в Польщі та в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Серватко ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 19 с.

11. Кудрявцев В. Н. Основные причины организованной преступности в России / В. Н. Кудрявцев // Организованная преступность и коррупция. – Екатеринбург, 2000. – С. 10–13.

12. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація / О. Л. Тимчук // Вісник ЗНУ. Юрид науки. – 2012. – № 2. – С. 223–231.

13. Медичкий І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : автореф. дис ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ігор Богданович Медичкий. – Київ : Б.в., 2007. – 20 с.

14. Стан та структура злочинності в Україні [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.npu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=67108>

15. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – С. 37–39.

16. Самые известные организованные преступные группировки Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://city-portal.in.ua/index.php?threads/18938/>

17. Міняйло Н.Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ніна Євгенівна Міняйло. – Київ : Б.в., 2012. – 20 с.

18. Марків І. Організована злочинність: її аналіз та сучасний стан / І. Марків // Право України. – 2004. – № 6. – С. 54–57.

Стаття посвячена аналізу соціальних і економічних умов, котрі предшествовали формуванню організованої преступности в Україні после провозглашения независимости, определили ее качественные особенности и сферы влияния на начальном этапе ее развития.

Ключевые слова: преступность, признаки, преступная организация, преступная деятельность, сферы влияния.

The article are considered to the analysis of social and economic terms that was preceded to forming of the organized crime in Ukraine, after proclamation of independence, quality features and spheres of influence defined her on the initial stage of her development.

Key words: criminality, signs, criminal organization, criminal activity, spheres of influence.